

IDEOLOGINIŲ GRUPIŲ SANTYKIAI AUŠROS IR VARPO GADYNĖJE

Ižanga: Religinio prado persvara lietuvių šviesuomenės ideologiniuose konfliktuose.

Religiniai sąjūdžiai kiekvieną kraštą sukrečia labiau nekaip politiniai ar net socialiniai perversmai, nes religija ir jos tradicijos žmoguje glūdi giliau nekaip profesiją, luomas. Nesunkiai apsipras valdininkas, kai jam plunksną pakeisi mašinėle, ar ūkininkas, kai jam arklo vietoj įduosi traktorių. Bet religiją pakeisdamas kita religija, sužaloji žmogaus dvasią ilgiems laikams, nes religiją pakeisti yra pakeisti visą žmogaus dvasią. Pastangos prievarta religiją keisti ar bet kokis pasikėsinimas prieš religiją apskritai sukelia atkakliausius konfliktus. Visai suprantamos dėl to humanistų valstybininkų pastangos išlaikyti savo krašte religinę taiką. Bet, antra vertus, aukščiausių ambicijų jozefinistiniai valstybininkai nesi-tenkina fiziniu savo valdinių valdymu, o kaip tik ir kėsina sielas valdyti, vadinas, kėsina ir į religinę laisvę.

Krikščionybei Lietuvoje teko pakelti keletas konfliktų. Pirmasis konfliktas — su pačia pagonybe, ilgam įleidusia šaknis Lietuvoje. Antrasis — aršus ir žiaurus susidūrimas su kita krikščionybės šaka, su protestantizmu. Po šio antrojo konflikto katalikybei ilgai reikėjo gydytis ir taisyti, kad galėtų

pakelti naują antpuolį. Tas trečiasis antpuolis buvo pastangos katalikybę pakeisti vėl nauja krikščionybės šaka — pravoslavija. Ir ketvirtasis žygis prieš katalikybę — pastangos ją pakeisti netikėjimu, ateizmu ar bent apskritai religiniu indiferentizmu.

Pakeisti katalikybę Lietuvoje pravoslavija mėgino rusai nuo to laiko, kada Lietuvos—Lenkijos valstybė buvo padalyta, čia stipriau, čia silpniau, bet ypačiai po 1863 sukilimo, spaudos draudimo metu.

Pakeisti ją ateizmu, indiferentizmu rodė pastangų savieji, patys lietuviai inteligentai, jau tuo pačiu spaudos draudimo metu, jau tautiškai atgimstančioje Lietuvoje. Pirmosios šių pastarųjų pastangos iškyla aikštėn *Aušros ir Varpo* laikais, kada lietuvių šviesuomenė pradėjo bręsti organizacinė dvasia, kada atsirado grupės. Šitos grupės lietuvių šviesuomenėje iš esmės pradėjo skirstytis ne tiek pagal tautines pažiūras, net ne tiek pagal socialinius idealus, kiek pagal savo pažiūras į religiją. Jie skyrėsi principiniu klausimu: su religija ar be religijos. Iš čia prasideda vienų pastangos religiją paneigti ar net nukovoti — jei ne pačią religiją, tai bent jos skelbėjus; iš antros pusės pasirodys pastangos religiją ginti ir religinius idealus sąmoningai nešti į gyvenimą. Dėl to ir šiam pranešimui skirtoji tema — Ideologinių grupių santykiai *Aušros* ir *Varpo* gadynėje — čia gauna specialų pobūdį — pasvarstyti:

1) kaip pradėjo kurtis atgyjančioje Lietuvoje inteligentų ideologinės grupės ir kokie jų ryšiai su religija,

2) kokie santykiai susidarė tarp pačių grupių ir kokie tų santykių vaisiai.

I

Lietuvių šviesuomenės ideologinio formavimosi židiniai: 1. Rusuose — materializmas, aktyvus religinis ateizmas ar indi-

ferentizmas. 2. Lenkuose — pozityvizmas, pasyvus religinis indifere-
rentizmas. 3. Seminarijose — religinis idealizmas.

Lietuvių šviesuomenė, pradėjusi visuotiniau formuotis apie 1870 metus, jokių tradicijų neturėjo. Ji buvo beveik visa kilusi iš neseniai nuo baudžios atleistų valstiečių, kurių dabar pirmasis idealas buvo išleisti vaikus į mokslą. Mokydamiesi rusiškose Marijampolės, Suvalkų, Šiaulių, Kauno ar Kuršo gimnazijose vaikai atitrūkdavo nuo primityvių kaimo religinių tradicijų. Studentauti teko Rusijoje, Varšuvoj ar Kurše, Latvijoje. Rusijoje jų laukė rusiškoji atmosfera, Varšuvoje — lenkiškoji, Kurše — jau vokiškosios žymi įtaka.

Pirmiausia lietuvių studentų žymesnius būrelius randam Petrapilio ir Maskvos universitetuos. Juos paskatino į Rusijos universitetus ir anos stipendijos, kurias Mikuckis buvo išrūpinęs studentams iš Marijampolės ar Suvalkų gimnazijų su lietuvių kultūros pamokomis. Tos stipendijos turėjo panardinti lietuvius rusų kultūros maudyklėje.

Pati rusų šviesuomenė tuo metu (apie 1860) reiškėsi stipriausiai dvejopa ideologija, arba, anot rusų literatūros istoriko Sakulino (*Die russische Literatur*. Wildpark-Potsdam.), rusai gyveno dviejų kultūrų ribose: idealistinės ir realistinės. Abidvi grupės turėjo savas kultūrines, politines, tautines pažiūras. Idealistinės pasaulėžiūros šviesuomenė kultūrinėj srity buvo daugiau palinkusi į Rytų kultūrą, paneigdama Vakarus, palinkusi į tautinę kultūrą, paneigdama kosmopolitizmą. Tautinę kultūrą atrėmė į liaudį, nepasikliaudama vien aristokratais. Nors politikoje rodė daug autokratiinių tendencijų, bet atsižvelgdama į liaudį, šita šviesuomenės grupė nebuvo labai nutolusi ir nuo demokratinių principų bei žygių. Nuo religijos ne tik neatsisakė, bet aiškiai palinko į ortodoksiją. Tik pripažindama sąžinės laisvę, idealistinė srovė rodėsi tolerantiška.

„Kasdienine prasme tautinė sąmonė yra nusimanymas tautoje, kad ji yra savaiminga, su savitu charakteriu, savitais siekimais ir likimu. Juo labiau tauta nusimanys savitumą, juo labiau norės jį pareikšti bet kuriose srityse: politikoje, visuomenės gyvenime, ypač raštuose. Raštai daugiausia parodo tautinės sąmonės laipsnį“.

Juozas Brazaitis, Raštai I, 405 p.

„Lietuvių rašytojų“ titulinis puslapis.

JUOZAS AMBRAZEVIČIUS

LIETUVIŲ RAŠYTOJAI

LITERATŪRINIAI STRAIPSNIAI

ŠV. KAZIMIERO DRAUGIJA

Šios grupės ideologijai buvo priešingas Sakulino vadinamasis realizmas, tikriaus — materializmas. Realistinė ideologija apie 1860 metus buvo atsirėmusi į paskesnius Vakarų materialistus: Feuerbachą, R. Vogtą, L. Büchnerį, Maleschottą, pozityvistą A. Comte'ą. Jiems buvo primestas ir nihilistų vardas. Filosofijoje populiarino jie materializmą ir pozityvizmą, religijoj — ateizmą, socialiniam gyvenime — socializmą, kultūros filosofijoje didelė dalis linko į Vakarus (zapadninkai). Jie kovojo prieš mistiką, prieš bet kokį irracionalizmą, prieš bet kurią, kaip tada buvo sakoma, romantiką. Kultūrą ir Rusijos gyvenimą norėjo pagrįsti liaudimi dar labiau kaip slavofilai. Dėl to rusiškieji socialistai vadinosi narodninkais, liaudininkais.

Idealistų grupės ideologija daugiau buvo prigijusi aristokratinėj šviesuomenėj, paskui aukščiausia ir tobuliausia savo viršūnę pasiekė su Vl. Solovjovo filosofija, publicistikoje jai atstovavo Aksakovas. Realistų ideologiją skelbė uoliausi propagatoriai: V. G. Černyševskis, Pisarevas, paskiau Lavrovas ir Michailovskis, uolus darvinizmo propagatorius. Ši grupė aiškiai persvėrė, turėjo daugiau pasekėjų.

Tokių idėjų susigrupavimą Rusijos šviesuomenėj rado pirmieji lietuvių studentai draudžiamuoju periodu. Universitetuos tą susigrupavimą ir kovą dėl idėjų gaudavo patirti užkulisiuos. Caristinei Rusijai buvo pavojingos tiek vieny, tiek ir antrų idėjos. Jos adeptai pasirūpino suvaržyti universitetų autonomiją. Jau nuo pat 1872 iki 20 amžiaus pradžios eina ištisa kova dėl universitetų laisvės. Vyriausybės užsimojimai (skirti rektorius ir dekanus, įvesti un-tą baigusiems valstybinius egzaminus prie ministerijos, neleisti studentų korporacijų...) susilaukė didelio pasipriešinimo iš pačių universitetų, riaušių iš studentų. Ta kova ilga ir žiauri, su ministerių atsistatydinimais ir net atentatais prieš ministerius (1901), kol bent korporacijoms buvo duota laisvė... Šitokioje

kovos atmosferoje universitetai savaime formavo vyriausybei nepalankią opinią. Joje galėjo populiarėti daugiau ta ideologija, kuri buvo radikalesnė, taigi socialistų, nihilistų, demokratų, narodnikų.

Aplinka ir jos opozicinė nuotaika veikė ir lietuvius studentus, kurių Maskvoj ir Petrapily gausiau pradėjo rodytis nuo 1870 metų. Nors lietuviai kitokio charakterio, nors jie kitokių tautinių aspiracijų, bet idėjinės rusų šviesuomenės tendencijos ilgam apsprendė daugelį mūsų lietuvių inteligentų, išaugusių Rytuose. Organizacijos jų tarpe iš pradžių nematyti, tautinės programos nežymu, susirinkdavo lietuvių studentų būrys pas kurį draugą, pasišnekėdavo lietuviškais klausimais (plg. V. Pietaris, *Iš mano atsiminimų*. Chicago, 49 p.). Bet 1873 į Maskvą atvažiavo Basanavičius. Nuo tada Maskvoje sustiprėjo ir tautinis sąjūdis.

Petrapily lietuvių studentų pasirodė tuo pačiu metu kaip ir Maskvoje. Kaip ir Maskvoje jų dalis buvo sulenkėję, dalis sugudėję. Bet jau 1870 metais žemaičių bajoras nuo Viekšnių Česlovas Pancerzynskis, Liepojos gimnazijos ir Tartu unto auklėtinis, su valstiečių Lukša Petrapily suorganizavo lietuvių draugijėlę. Į ją prisidėjo ir P. Vileišis, tais pačiais metais atvykęs į Petrapilį. Vileišis ir buvo tikrasis spiritus movens, kaip Basanavičius Maskvoj. Maskva, tas miestas, kuris dominavo Rusijoje prieš susidedant su Vakariais, Rusijai simbolino tautinę rusų dvasią, Petrapilis, kuriuo buvo prakilstas langas į Vakarus, simbolino rusų realistinę dvasią. Skirtingi tuose miestuose buvo ir Basanavičius su Vileišiu. Pats Vileišis pabrėžia tą maskviškių ir petrapiliškių skirtingumą: „Jūs, maskviškiai, daugiau esate idėjiniai, — rašė Vileišis Basanavičiui. — Mūsų jaunimas siekia aukso veršio“ (J. Tumas, *Draudžiamoji laikotarpio paskaitos*, 160 puslapis). Tačiau nei Basanavičius, nei Vileišis nebuvo pasidavę rusų šviesuomenės pačioms kraštutinėms ten-

dencijoms, siekiančioms politinių perversmų. Jiedu ir daugelis susipratusių lietuvių buvo tik kultūrininkai. Vis dėlto ir tokis Basanavičius neatsispyrė laiko dvasiai ir tapo mažų mažiausia indiferentu religijos atžvilgiu.

Tačiau šalia Basanavičiaus ir Vileišio, kultūrininkų, buvo Petrapilyje susidaręs būrelis ekonomistų revoliucionierių, kuriems pirmiausia rūpėjo ne tautiniai reikalai, bet politiniai tarptautiniai; tik pirma juos sutvarkius, susitvarkysią ir lietuvių reikalai. Tų lietuvių ekonomistų vadas buvęs grafas Vladimieras Zubovas, kurį nuo policijos ypačiai saugojęs jo titulas. Žinoma, religijai palankūs ekonomistai nebuvo. Tokie pat ekonomistai buvę 1882 jau ir Maskvoje. Jie, anot A. Rimkos, įsivėlė pirmiausia į rusiškojo nihilizmo ramstymą (Albinas Rimka *Lietuvių tautos atgimimo socialiniai pagrindai ir Aušros — Varpo gadynės socialekonominiai raštai*. Teisių fakult. leid. Kaunas, 1932, 47 psl.).

Iš Petrapilio išėjo ir Jonas Šliūpas, stiriausiai pasireiškęs savo ideologine, būtent, antireligine akcija. Tiesa, jis sakosi nepriklausęs tik ekonomistams revoliucionieriams, nepriklausęs nei istorikams kultūrininkams. Jam rūpėjo abudu rateliai, tarp jų Šliūpas buvęs tarpininkas, o priešas buvęs ne tik religijos, kiek kunigų. Vis dėlto savo straipsniuose Šliūpas yra aiškus materialistas, pasidavęs jaunystės dienų lektūrai: Büchneriui, Heckeliui, Tindaliui, Vogtui, Spenceriui ir kt. Ateizmas, materializmas Šliūpai nėra tik jo paties asmeninis reikalas. Juos įkalbėti nori ir kitiems. Aktyvusis materializmo platintojas Lietuvoje išvertė net į lietuvių kalbą tą populiariąją anuo metu Büchnerio knygą *Kraft und Stoff*, tą, pasaulinio masto literatūros istoriko Walzelio pasakymu, daugiau cinišką pamfletą nekaip mokslinį įrodinėjimą...

Naujas lietuvių inteligento tipas formavosi truputį paskėliau kitame svarbiame židinyje — Varšuvoje. Varšuvoje buvo bent truputį kitokia atmosfera nei Maskvoje ar Petrapilyje.

Vietoj rusiškojo materializmo ir nihilizmo buvo jau įsigalėjęs pozityvizmas, atkilęs tiesiai iš Prancūzijos. Tiesa, Comte'o, Taine'o ir kitų sukurti pozityvizmo srovė reiškėsi visose gyvenimo srityse: filosofijoje, religijoje, ekonomikoje, socialiniam gyvenime, literatūroje. Kaip filosofinė doktrina pozityvizmas tepripažino reiškinius, patiriamus pojūčiais, patikrinamus eksperimentais. Nuo metafizinio pasaulio nusikreipė, nes jis nesąs ir negalys būti moksliskai pažįstamas. Tačiau su pačiu religijos faktu pozityvistai skaitėsi. Religijos faktą tikrai kildino ne iš žmogaus troškimo būti vienybėje su Dievu, o iš troškimo būti vienybėje su visais žmonėmis. Į vietą antgamtinio Dievo stoja žmonija, kaip visuma gyvenančių, mirusių ir būsimų žmonių. Žmogus negalys palaikyti ryšio su visa žmonija, tad jis norys būti vienybėje bent su didžiaisiais žmonėmis. Ir moralinėje srityje dėl to reikalaujama iš individo pasiaukoti kolektyvinei žmonių gerovei. Šita pozityvizmo filosofija atsiliepė ir mokslų kultui. Su ypatinga pagarba imama vėl žiūrėti į mokslus, tik šiuo tarpu į tiksluosius mokslus, gamtamokslį, fiziką...

Lenkuose pozityvizmas reiškėsi dviem kryptim: negatyvine ir pozityvine. Negatyvine — pozityvizmo skelbėjai aistringai griovė romantikų ideologiją, bajoriškąsias tradicijas, religiją. Tiesa, prieš religiją lenkų pozityvistai švelniau kovojo. Jie matė, kad skirtinga katalikų religija padeda išlikti lenkams katalikams nesusimaišius su vokiečiais protestantais. Vadinas, lenkai suprato, kad religija buvo talkininkė lenkiškajam savitumui išlaikyti. Antra, patys lenkai pozityvistai, kilę iš religingos tautos, instinktyviai jautė savyje neišblėsusias religines tradicijas.

Pozityvine linkme — lenkai varė didelę propagandą už mokslą, už ekonominį gyvenimą, pramonę, prekybą. Ekonominė ir kultūrinė nepriklausomybė lenkų pozityvistams buvo aktualesnis reikalas už politinę nepriklausomybę. „Jokios

politikos, nes politika mus pražudė, rinkimės ramiai kultūrintis“, buvo lenkų pozityvistų šūkiai.

Šitokioje žymiai pažangesnėje nekaip Rusų nihilizmas ir realiau atremtoje į gyvenamąją vietą ir epochą dirvoje augo ir mūsų Varšuvos studentai, kurių tarpe vadovaujamoji vieta teks V. Kudirkai. Jie neis religijos atžvilgiu taip toli kaip Jonas Šliūpas. Jie neis socialiniame gyvenime taip toli kaip paskui maskviškiai. Patys būdami religijoje liberalai ar net ateistai, jie neims kovoti tiesiai su religija, nebent tik su kunigais. Tai pasyvūs liberalai, palyginti su Šliūpo areliginiu ar antireliginiu aktyvizmu.

Tuo pačiu metu, kada augo lietuvių šviesuomenės ateizmas arba religinis indiferentizmas, buvo dar svarbus židinys, kuriame tarpo ir tautinė ir religinė sąmonė. Tai kunigų seminarijos Seinuose, Kaune, Petrapilyje — dvasinė akademija. Esam iš tradicijos pratę teigti, kad pasaulinė šviesuomenė buvo tautiškai susipratusi, o kunigai, seminarijos, buvę prolenkiški. Patriotiškai nusiteikusiam dabarties žmogui savaime kyla simpatijos pirmiesiems, antipatija antriesiems, kaip pirmųjų antitezei. Atrodo betgi, kad anas tradicinis nusistatymas dėl kunigų tautiškumo tenka daug kur reviduoti ar bent precizuoti. Aiškiai skirtini dvejopi kunigai: žemaičių vyskupijoj senesnieji kunigai, vis dar kilę daugumas iš šiokių ar tokių bajorų, žymi dalis tų senųjų buvo lenkiškai orientuoti. Jaunimas buvo lietuviškas, ypačiai Seinų seminarijoj, kur suplaukdavo beveik tik valstiečių vaikai.

Seinuose klierikai anksti pradėjo tautiškai bruzdėti ir organizuoti. Apie 1870 metus, vadinas tada, kai dalis pasaulininkų inteligentų dar tik žadėjo veikti, iš Seinų seminarijos jauėjo lietuviški apaštalai: knygnešių organizatorius kun. Grinevičius, poetas, lietuviškus dalykus pradėjęs spausdinti dar prieš Aušrą, paskui aušrininkas ir Basanavičiui įtakos daręs Bartninkų vikaras kun. S. Norkus, kunigai Skinkys,

Kedys, Dabrila, paskiau kankinys dėl lietuviškų knygų kun. Kačergis, pagarsėjęs Talmudo studijomis, lietuvių organizuotojas Rusijoje, steigėjas draugijos nukentėjusiems dėl lietuviškų knygų šelpti kun. Pranaitis, dar paskiau Būčys, Kudirka, Milukas, Krokinininkas, Urbanavičius, Dargis, Civinskas, Laukaitis, Staugaitis, Dvaranauskas ir kt. Aušros laikais jau buvo susidariusi seminarijoje patriotinė draugija. Joje buvo beveik visi klierikai. Draugijai vadovavo Staniukynas, Aleksandravičius. Leido ir ranka rašomą laikraštėlį. Išėję į gyvenimą vieni tų kunigų įvesdinėjo lietuviškas pamaldas (Veisėjuose jau 1870 įvedė kun. Leonavičius), kiti rašinėjo, o svarbiausia daugumas tą spaudą platino.

Jei neskaitysim Baranausko ar dar kitų prieš jį anksčiau buvusių Vakaruose, tai ar ne pirmasis atidarys kelią į Šveicarijos Friburgą gausesniam lietuvių šviesuomenės antplūdžiui kun. Juozas Stankevičius. Ten susidarys ilgainiui naujas lietuvių šviesuomenės židinys, davęs daug sąmoningo religinio elemento tiek kunigų, tiek ir pasauliečių šviesuomenės ideologijai. Friburge ilgainiui susidarys ir lietuvių studentų organizacija „Rūta“, pirmoji iš viso lietuvių katalikų studentų organizacija. Jau į Romą patraukė kun. Vincas Varnagiris, būsimasis *Tėvynės sargo* bendradarbis, pirmojo Skotijoje lietuvių laikraščio *Vaidelytės* steigėjas, paskiau Brooklyne (1900) *Žvaigždės* leidėjas. Dėl lietuviybės teko Milukui iš seminarijos į Ameriką išsikraustyti.

Kiek paskiau ir sunkiau tautiniam susipratimui kilti buvo Žemaičių seminarijoje. Už tat iškyla čia patys šulai: Pakalniškis, Maironis, Jakštas, Vaižgantas.

Taigi daros bevertis seniau ideologinėj kovoj vartotas argumentas: kunigams esą tautos reikalai nerūpėję, ir jie būtų anais reikalais nesirūpinę, jei pasaulininkai inteligentai nebūtų jų autoriteto palietę. Teisingai A. Rimka pasako, kad „šitoks aiškinimas neatitinka nei gyvenimo faktų, nei gali būti

pagrįstas kuriomis nors mokslo teorijomis ar logikos išvados. Iš gyvenimo mes žinome, kad tiek kituose kraštuose, tiek Lietuvoje anksčiau yra buvę ir dabar yra nemaža dvasininkų, kurie darbštumu, pasišventimu ir pasiryžimu dirbti tam tikriems idealams drąsiai gali lygintis ir net konkuruoti su bet kurios kitos profesijos žmonėmis“ (*Lietuvių tautos atgimimo socialiniai pagrindai...* 28 psl.).

Faktas lieka tikrai pažymėtinas, kad šituose skirtinguose židiniuose kaitusi patriotinė lietuvių šviesuomenė vis dėlto skiriasi savo religiniais nusistatymais. Religiniai nusistatymai šitas grupes skyrė, o patriotinis karštis visus jungė. Taip, schemiškai imant, buvo tuo metu, kada pasirodė organizuotas patriotų darbas su Aušra. Tikrai klausimas:

ar ilgam ištvers tas visus jungiantysis patriotinio entuziazmo ryšys? ar nesustiprės kada nors juos skiriančioji ideologija, kuri galėtų sudiferencijuoti lietuvių šviesuomenę?

II

Ideologinis lietuvių šviesuomenės išsidiferenciuojimas: 1. Pastangos ideologinei taikai išlaikyti ir pirmosios skiriančiojo prado apraiškos. 2. Pakartotos ideologinės taikos pastangos ir jų žlugimas. 3. Areliginės ideologijos keliu. 4. Katalikybės keliu su dvejoja taktika.

Aušros leidėjai buvo linkę neliesti tų ideologinių ar net luominių dalykų, kurie skirtų jau anksčiau sucharakterizuotus šviesuomenės tipus. „...mes tuomet ir neturėjom nė priežasties, nė noro, nė užkabinėti kunigiją, nė su jąja kariauti; atpenč — mes geidėme su jąja ramiai gyventi, turėdami tarpe jų vieną — kitą gerą draugą ir sandarbininką“ (J. Basanavičius, rink. *Dvidešimtmetinės Ausros sukaktuvės*. Tilžė 1903, 24 psl.). Neliesdama religinių reikalų Aušra skelbėsi

būsimi tik laikraščiu „svietišku“. Ir pirmasis *Aušros* išleidimo žygis tikrai sukėlė daugumos entuziazmą, daugumą buvo sujungęs.

Tačiau lengva pasakyti — neliesim tų dalykų, kurie vienus nuo kitų skiria. Net ir „svietiškame“ dalyke žmogus pasirodo su visa asmenybe, pasireiškia su ideologijos bruožais, jeigu ta ideologija žmogų yra persunkusi ir jeigu žmogus nori nuoširdžiai prabilti ir nuoširdžiai būti supastas. Nenuostabu, kad iš pat pradžių Kraszewskio *Vitolio Raudos* recenzijoje, kad ir naiviai, bet nuoširdžiai buvo idealizuojama senovinė lietuvių religija, Kraszewskio knyga lyginama su Šv. Raštu. Bet taip pat nuoširdžiai, kad ir perdėtai, religijos entuziastai tokiu palyginimu piktinosi, o kun. A. Baranauskas į *Przegląd Katolicki* parašė protestą dėl tos recenzijos ir dėl jo dainelės įdėjimo *Aušroje* be jo žinios.

Kaip entuziastai žavėjosi, taip entuziastai ir piktinosi. Bet netrukus atsirado didesnio pagrindo ideologiniam konfliktui. Jį davė Jonas Šliūpas. Dar prieš *Aušrą* buvo žinomas Šliūpo konfliktas su kunigais dėl tikėjimo dalykų (žiūr. Basanavičiaus str. rinkinyje *Dvidešimtmetinės Aušros sukaktuvės*, 25 psl.) ir pats faktas, kad Šliūpas pasiskelbė nuo *Aušros* Nr. 7 „rėdiku“, davė pagrindą nepasitenkinti ir su rezervais jau žiūrėti į *Aušrą* ne tik žemaičių kunigams, bet ir kai kuriems pasauliečiams inteligentams (Basanavičius, op. cit. 25 psl.). Įtarimas pasirodė nebe pagrindo, nes Šliūpas netrukus ir „svietiškus“ dalykus pradėjo interpretuoti socialistiškai. Basanavičius giriasi, kad ateizmo *Aušroje* ne su žiburiu nerasi, tačiau pripažįsta, kad Šliūpas įnešė „socializmo kvapą“ (16 psl.). O mūsų laikų tyrinėtojas Albinas Rimka tvirtina, kad beveik visuose to laiko rašiniuose, kiek jie liečia bendruosius ekonominio ar socialinio gyvenimo klausimus, jauti socializmo įtakos (*Lietuvių tautinio atgimimo socialiniai pagrindai...42 psl.*). Dalis katalikų šviesuo-

menės jau nepatenkinti traukėsi nuo Aušros. O energingasis kun. S. Gimžauskas, dar prieš Aušrą rašęs ir platinęs lietuviškas knygeles, uolus pačios Aušros platintojas ir bendradarbis, — kai tik Aušroje pasirodė tas, anot Basanavičiaus, „socializmo kvapas“, reagavo aktyviai. 1885 jis išleido Krokuvėje *Priešaušrį*.

Aušra turėjo žlugti ne tik dėl pinigų stokos, bet ir dėl tos ideologinės diferenciacijos. Jau stiprėjo kiekvienoje grupėje tie ideologinio veido bruožai, kurie išskyrė grupę iš kitų grupių tarpo. Stiprėjo skiriantieji bruožai, silpo jungiantieji.

Iš šitos diferenciacijos ir tenka kildinti paraleliniai laikraščiai *Varpas* ir *Apžvalga*. Religinės ideologijos bazė — *Apžvalga*, areliginės, liberalinės — *Varpas*.

Tačiau visame šiame laikotarpyje vis dar randam atskirų žmonių, kurie tebesistengia surasti bendrą plotmę visų ideologijų žmonėms bendradarbiauti. Tokių pastangų rodė visas Šviesos kolektyvas. Jame senasis Aušros motto „homines historiarum ignari, semper sunt pueri“ pakeistas net sąmoningai vienybės reikalą pabrėžiančiu šūkiu: „Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur“. Šviesa jau pirmame nr. pasmerkė Aušros pradėtą tariamąją nesantaiką. Ji paskelbė trokštanti, „idant tarp gyventojų visų stonų ir pašaukimų viešpatautų broliška meilė ir maloni sandoros vienybė“. Ten ir Maironis, prisidengęs slapyženkliais S. Z., šaukė visus stovėti ant krikščioniško mokslo ir nesiškaldyti. Niekas dėl anų Aušrai smerkiamųjų žodžių neprotestavo, ir lojaliai Šviesoje bendradarbiavo Leonas, Kriščiukaitis, Mašiotas, Sakalauskas ir kt.

Net pasirodęs iš pradžių *Varpas* ir iš Varšuvos iniciatyvos susidariusi Draugystė „Lietuva“ pasisakė neliesianti „tikėjimiškų daiktų“. Neliesianti dėl to, kad galėtų sutartinai dirbti. Atskiri balsai *Varpe* piktinasi tais, kurie ėmėsi kovos su tikėjimu. Jonišio Lozoraičio žodžiais betariant, Lietuvoje

dar negalima pakeisti religijos mokslu (*Varpas* 1893, 40 psl.). Rimtasis dr. Petras Matulaitis, kuris tais laikais buvo vienas iš autoritetingiausių veikėjų ir varpininkų ir kuris šiaip mūsų yra negailestingai nepastebėtas (apie jį žiūr. A. Milukas, *Daktaras Petras Matulaitis*. Philadelphia, PA. 1926), piktinasi Šliūpo pradėta kampanija prieš tikėjimą (*Varpas* 1894, Nr. 5). Rimtai oponuoja ir Šernas Adomaitis čia *Lietuviškajam balse*, čia ir *Varpe* prieš pastangas Lietuvoje įvesdinti socializmą. Jis pasisako ne prieš patį socializmą, bet prieš jo įvedimą į Lietuvą kaip tik tuo laiku. Socializmas esą būtų naudingas tik vyriausybei, rusams, o „dėl mūsų tautybės būtų tai *De profundis*“ (*Liet. balsas* 1887 Nr. 24).

Saugoti nuo areliginės ar antireliginės propagandos saugojo bent kiek ir tas faktas, kad Petras Kriauciūnas buvo baigęs kunigų seminariją, Antanas Dubinskas (kurio rolė tautinėje akcijoje irgi per maža yra mūsų pastebėta!) net dvasinę akademiją, Vincas Kudirka buvo porą metų seminarijoje praleidęs. Vieni jų buvo religinės ideologijos atstovai, kiti jeigu ir buvo indiferentai religijos atžvilgiu, tai bent akcija prieš pačią religiją jiems buvo svetima. Asmeninės jų pažintys su klierikais ir kunigais palaikė vienybę ir kontaktą tarp pasauliečių inteligentų ir dvasininkų. Pirmaisiais keleriais metais dėl to pats *Varpas* laikėsi jungtinėmis jėgomis — pasauliečių ir dvasininkų, religininkų ir indiferentų. Seiniškiai ypačiai rėmė pinigais ir platinimu (žiūr. Miluko *Daktaras Petras Matulaitis*. 5 psl. ir kt.). Pasaulininkai daugumas *Varpą* pripildydavo raštų.

Mažiau prie *Varpo* prisidėjo žemaičių kunigai. Jie išleido kaip tik savąją *Apžvalgą* (1890). Nors *Apžvalga* vedė griežtą polemiką su *Varpu*, kur tik susidūrė religiniai reikalai arba reikalai, kuriuos buvo galima prie religinių prijungti, — vis dėlto ir čia atsiranda atskirų balsų, pasiilgstančių bendro darbo:

„Broliai inteligentai! Jūs kiekvieniame straipsnyje bemažko žadinate brolius į vienybę, bet patys vienybės neužkenčiate, patys darote partijas ir stumiate nuo savęs tuos, kurie su jumis ieško vienybės! Todėl pirmu patys užlaikykite vienybę, o tuokart apie tai kitus mokykite, nes kitaip reiks mums pasakyti, jog savo brolio akyje matote krislelį ir norite jį išmesti, o savo akyje nematote rąsto. Nors ne iš mūsų pusės paeina ta nevienybė, vienok paduodame jums brolišką ranką, nes to reikalauja geras tėvynės, ir užmirštame nuoskriaudimus, kuriuos mums padarėte išpeikdami be jokios priežasties „Apžvalga“, jei jūs tik nepradėsite laužyti savo programo „nekariauti prieš tikėjimą ir jo tarnus“, turėsite „Apžvalgoje“ paspirtį ir seserį“ (*Apžvalga* 890 Nr. 5).

Nors kalbama apie vienybę, betgi jungiamieji ryšiai ilgai- niui atsileidžia. Stiprėja skiriantieji. Tegul *Varpas* ir vengė religinių klausimų, tegul puolė daugiau tik lietuvybei nepalankiuosius kunigus, vis dėlto vertino pasirodančias knygas, sprendė socialinius klausimus. Knygas vertindamas ne sykį nepalankiai atsiliepė apie tuos veikalus, kurie katalikų pozicijose buvo branginami. Socialinius ekonominius klausimus nušviesdavo, atsirėmęs į žinomuosius pozityvistus Spencerį, Renaną, Taine'ą, Tocqueville, Nordau ir net materialistus. Kai kurios tų pozityvistų straipsnius tiesiog vertėsi. Šitokia kryptimi turėjo pagrindo būti nepatenkinti religinės ideologijos žmonės, ypačiai jausdamiesi laikraštį platiną ir pinigus jam duodą. Iš antros pusės ne visi ir inteligentai, šiaip jau indiferentai religijos atžvilgiu, buvo patenkinti *Varpu*. Ypačiai tie inteligentai, kuriems rūpėjo eliminuoti iš viešojo gyvenimo religiją, o ekonominį socialinį gyvenimą tvarkyti socialistų doktrina, atsiremiant darbininkų luomu. Šitie kairieji varpininkai, daugiausia maskviškiai, reikalavo *Varpą* pasukti

labiau socializmo dvasia. Juos padrąsino ne tik rusų socialistų veikimas, bet ir lietuvių Šliūpo veikimas iš pradžių Prūsijoje, paskui Amerikoje. *Apšvietoje, Naujojo gadynėj, Lietuviškajame balse* socialinius ekonominius, kaip tiksliai įvertina čia jau cituotasis A. Rimka, Šliūpas svarsto didelėje istorinio materializmo ir darvinizmo įtakoje (op. cit. 67 psl.). O šio aušrininko taktas ir tonas jau anais laikais nerodė noro ne tik palaikyti kokią nors vienybę, bet ir žmogų pagerbti. Šliūpas kovotojas jau nuo tų laikų — kovotojas visomis žodžio priemonėmis, nekalbant nei apie taktą, nei apie toną. Tik iš tokio žmogaus valdomo laikraščio (*Apšvietos*) galėjo byrėti šios stiliaus retenybės: „košernas kunigas“, „rakalis“, „lietuviška klierikališka specijos labai vaisinga — kasmets pagamina po keletą praskustų galvų“, „Šventabezdiška Vienybė“ ir kt. Net jau anais laikais dr. Matulaitis dėlto rašė: „... nuo Naujos Gadynės tiesiog dvokia abnegacija“ (*Varpas*, 1894 Nr. 6). Šiandien, tiesiog nuostabu, kaip sąžiningai tos rūšies toną yra išlaikę ir dabartiniai tos pačios srovės laikraščiai.

Šioje atmosferoje patys Lietuvos socialistai jau 1893 pasiskardeno atskiromis brošiūrėlėmis, o 1896 nuo varpininkų pasisuko į kairę ir sudarė Lietuvos socialdemokratų partiją.

Ideologijos buvo tiek išsidiferencijavusios, kad jau aiškiai trūko bendros šnekos. *Varpas* pasuko žymiai kairėn, likusieji varpininkai, pasiremdami valstiečių luomu, sudarė Lietuvos Demokratų partiją, paskui dar Valstiečių sąją.

Ilgiausiai savo ideologinio veido oficialiai ir organizuotai neužfiksavo katalikų grupė. Jie iš pradžių tenkinosi *Apžvalgoje* gausiai ir griežtai kritikuodami nesusiderinančius su katalikybe tezes, nepašyktėdami tokio tono, kuriuo paprastai kalba vyresnysis, negalėdamas prileisti minties, kad kažkoks šalia jo atsiradęs jauniklis imtų savą tvarką įvesdinti. O reikėjo susitaikyti. Kas nenorėjo prisiderinti prie naujos

psichologijos, turėjo žlugti ir perleisti pozicijas jaunesniems. Ir *Apžvalga* pakeitė *Tėvynės sargas*.

Ne ideologija, tik taktika pasikeitė su *Tėvynės sargu*. Ta pati katalikybė ir tautybė liko pagrindiniai principai. Tik *Tėvynės sargas* mėgina šituos principus tiksliau suderinti. Lyg reaguodamas į *Varpo* mintis, kad religija yra toleruotina Lietuvoje kaip gera priemonė lietuvybei išsaugoti *Tėvynės sargas* patį principą stengiasi atitaisyti, atpalaiduoti katalikybę nuo tarnavimo lietuvybei. Jau nuo Nr. 11 deda motto: „Mylėk Viešpatį Dievą už visa labiau, Artimą kaip pats save, o Tėvynę už save daugiau“. Tokiu būdu save ir artimą, tėvynę, Dievą suvedė į tam tikrą harmoniją, kurioje pirmesnis dalykas yra subordinuotas paskesniui. Šitokioje harmonijoje nebetenka ginčytis, kas aukščiau stovi: tautybė ar katalikybė. Pati tautybė čia nušviečiama religijos dvasia, ir tautybės reikalai sprendžiami atsižvelgiant į Dievybę, laikantis krikščioniškųjų Dievo įsakymų. Tautybės ir religijos santykis išspręstas giliai ir teisingai. Jis ne kitaip sprendžiamas ir modernioje katalikų ideologijoje.

Skelbdamas katalikišką ideologiją, *Tėvynės sargas* pakeičia jau metodus. *Apžvalga* katalikybėje rėmėsi iš tradicijos autoriteto keliu, kaip Dievo įsakytu dalyku. *T. sargas* katalikybę brangino ne tik dėl to, kad ji yra Dievo leista, įsakyta, bet kad ji yra ir kultūros pagrindas. Tik ji viena, skolinanti tautoms kultūras, o pačios krikščionybės jokios vilnys neišgriovusios. Religija *Tėvynės sargui* yra visų didžiausias ir visų plačiausias Lietuvos dvasios apsirėikimas. Lietuvišką kultūrą didinti ant religijos pagrindų yra didžiausias *TS* noras.

Religinius pagrindus *T. sargui* dar labiau stiprina jo įsižiūrėjimas į Vakarų Europą (ne į Rytus!). Laikraštis nurodo, kad jau ir Vakaruose materializmas bankrutavęs, tenai grįž-

tanti krikščionybė, tikisi, kad ne vienas ir lietuvis susilaikys nuo ligšiolinio paklydimo (plg. 1896 Nr. 19 psl.).

Šitoje TS ideologijoje galima įsižiūrėti užuomazgą naujam religiniam atgimimui, kuris nori ne išlaikyti turimą įtaką, bet ją plėsti. Tik plėsti jau visai kita taktika: ne grasinimais, moraline prievarta, bet patraukti kitų simpatijas, nukariauti širdis, užimponuoti katalikybės kilnumu, idealizmu. Dėl to *Tėvynės sargas* ligi oportunizmo vis stengiasi ieškoti savo kaimynuose *Varpe*, *Ūkininke* ir dar *Apžvalgoje* ko nors gero, teigiamo. Pačių katalikų tarpe, ypačiai senųjų apžvalgininkų tarpe, susilaukė net gana pagrįsto nepasitikėjimo.

Nors *Tėvynės sargas* pakeitė *Apžvalgą*, bet ideologija iš esmės liko ta pati, lygiai ir tolesniame religinės ideologijos sąjūdyje, religinės sąmonės evoliucijoje išliks abiejų laikraščių taktikos pradai. Iš vienos pusės katalikų griežtas laikymasis dogmos ir atsiribojimas nuo tų, kurie nuo dogmos nukrypsta. Iš antros pusės katalikų pastangos su savo religija eiti į visus, nors jie ir nebūtų visu šimtu procentų sutarę su dogmomis, nors nebūtų net krikščioniškosios ideologijos išpažintojai. (Tik prisiminkim Jakšto *Draugiją* ir paskui *Židinį*, vėl atgimusią siauro ekskliuzivizmo *Draugiją* ir labai jau plačios penetracijos *N. romuvą*).

Tam tikrose sąlygose abidvi taktikos galimos ir pateisinamos. Pirmoji populiariesnė, kada reikia religinės ideologijos žmonėms apginti savo pozicijas, antroji — kada religinė ideologija stengiamasi permesti į didesnius visuomenės plotus ir religine ideologija nuteikti visas gyvenimo sritis. Pirmoji yra defenzyvos taktika, antroji ofenzyvos. Pirmajai pavojus — sustingti vietoje ir apmirti, nes kiekvienas organizmas iš savo prigimties reikalauja plėstis, augti. Jeigu jis neauga, jis turės mirti. O gyvenimas, persiliejęs per apmirusiųsiuosius, eina savo vaga toliau. Antrajai taktikai pavojus — išsiplėsti, išsiliesti, ištirpti, netekti savojo kvapo. Neištirpsta ir

nenustoja savo ideologija pagrįsto gyvenimo tas, kas yra stiprios asmenybės. Tik stiprios dvasios žmonės kitų skonį sudarinėja pagal savąjį. Tokiu būdu ofenzyva neįmanoma be pirmąsios defenzyvos, kurioje žmogaus asmenybė susikristalizuoja.

Ofenzyvinė taktika įsigalėjo Lietuvoje visuotiniau jau mūsų amžiuje, pradedant tik su trečiojo dešimtmečio pabaiga, su naująja katalikų šviesuomenės karta, išaugusia jau Vakarų kultūros įtakoje. Vaisių, apčiuopiamų vaisių visose kultūros gyvenimo srityse ji davė jau pusiau patenkinamų — ir literatūroj, ir mene, ir spaudoj, bent kiek socialiniame gyvenime. Bet jeigu dar tenka nusiskųsti per mažą sėkmingumą ir per menkais vaisiais, tai ne kartą priežastis yra ir patys religinės ideologijos skelbėjai, o ne būtinai tos nepakeliamos sąlygos, kuriose jie gyvena. Dalis religinės ideologijos žmonių skelbia krikščioniško idealizmo šūkius, bet nestengia paspinduliuoti savo asmeniniu pavyzdžiu ar tvarkydami savo socialinius santykius su darbininkais, ar su valdiniais, ar derindami savo asmeninio gyvenimo komfortą su artimo interesais, ar pasirinkdami priemones, būdus savam gyvenimo nuovargiui bei nuobodžiui išblaškyti. Dar labiau krikščioniškosios ideologijos įsigalėjimą gyvenime sukliudo tie, kurie, jaunystės karščiu degdami, barstė ugningus idealistinius šūkius, o išėję į gyvenimą įgyja, pasak Maironio, gudrybės, išblėsta aplinkumoje ir tampa filisteriais blogąja prasme. Nuo tos visuomenės, kurioje jie skelbė savo idealus, jie nepasislėps už jokios kategorijų, rūmų, vilų sienos. Gal visuomenė iš jų pasišaipys, gal nutylės, bet užtenka idealams diskredituoti, kad matys, jog žodis netampa kūnu.

Tai amžina istorija. Ir dėlto nenuostabu, kad po stiprios defenzyvinės taktikos su entuziazmu priimamas ofenzyvos šūkis, bet po nepavykusios ofenzyvos vėl tyliai kalbinama:

sugrąžinti iš ekspansijos religinės ideologijos kovotojus atgal į save, išugdyti juose pačiuose gyvosios dvasios... Tokie reiškiniai duodasi pastebimi ir dabartinėj Lietuvoje šitoje religinės ideologijos visuomenėje...

Grįžtant į *Aušros*, *Varpo* laikus — religinės ideologijos pagrindais kuriamos visuomenės idealas buvo suformuotas Lietuvoje žymiai vėliau nei kitų grupių. Tik prieš pat Vilniaus didįjį seimą Petrapilio dvasinės akademijos inspektorius kun. Maculevičius Maironis, profesorius kun. Dambrauskas Jakštas, akad. adjunktas kun. Būčys sudarė „Lietuvos Krikščionių demokratų susivienijimo programos projektą“. Tačiau krikščioniškosios ideologijos konfliktą su religijai nepalankiomis ideologijomis jau anksčiau Maironis buvo iškėlęs poezijoje savo librete *Kame išganymas*, išleistame tais pačiais metais, kada buvo sudaryta Lietuvos Socialdemokratų partija. Mažoje *Kame išganymas* knygelėje Maironis sprendžia didelį klausimą, ano meto lietuvių šviesuomenei ypačiai pažįstamą iš rusų Herceno dilemos: krikščionybė ar socializmas? Maironis tik varijavo to klausimo redakciją: kame išganymas — asmens, šeimos, socialinio gyvenimo, tautos — su Dievu ar be Dievo? Tai jau nebe tautinė, bet plačioji gyvenimo filosofijos problema, kurios išsprendimas priklauso nuo sprendėjo ideologijos.

Maironis rodo librete įvairios ideologijos atstovus, norinčius išspręsti „kame išganymas“. Vieni nori tvarkyti gyvenimą pagal materialistinę ateistinę pasaulėžiūrą. Jie iš gyvenimo nori imti, kas tik jiems malonu ar naudinga. Savaimė suprantama, kad tokia filosofija pagrįstas gyvenimas veda į egoizmą ir kito žmogaus išnaudojimą. Tačiau tokis materialistinis ateizmas nėra tiek pavojingas kaip idealistinis ateizmas. Pirmasis atstumia dažną savo brutalumu, ciniškumu. Idealistinis ateizmas žmonių tarpe susiranda daugiau simpatijų, nes jo atstovai visuomenėje atrodo aplinkumos skriau-

džiami, o einą su geromis idėjomis, gerais norais. Maironis ir parodo, kaip tokie ateistai atsiranda ir kaip juos ištinka katastrofa dėl jų neteisingos ideologijos, pagal kurią jie gyveno. Jie iš namų yra išsinešę tikėjimą. Tik gyvenime, pakeliui, jo netekę, pametę. Su pasiilgimu jie žiūri į jaunystės tvirtą, nepalaužtą tikėjimą, kurį mato vaikuose. Bet su liūdesiu konstatuoja, jog ateis laikas, kada ir jų tikėjimas sugriūsiąs. Širdies tuštumą šitie areliginiai žmonės stengiasi kuo nors užpildyti. Užpildo moterimi. Bet moteris, nesivadovaudama pastovesniais religijos, dorovės principais, gali jį pamesti, atradus sau kitą, patrauklesnį. Ir žmogui tada belieka keikti su Nieztsche ar su Schopenhaueriu moterį, kuri visais amžiais pavertusi vyro gyvenimą pragaru. Vadinas, be religijos žmogus nejaučia savo viduje pasitenkinimo, kurio negali duoti nė moteris. Be religijos nėra pastovumo šeimoje... Iš naujo žmogus užpildo po moters ištuštėjusią širdį visuomene. Dirbti dėl žmonių jau aukštesnis idealas. Bet kada tiems žmonėms skelbiama luomų kova, kova dėl materialinės gerovės, kada iš jų tarpo išbraukiami religijos ir doros principai, luomas pavirsta gaivaline zoologine banda. Ji visa griauja, ir kaltininkus, ir savo geradarius, nes nėra, kas ją nuo griovimo apsaugotų. Ji nušluoja ir tuos, kurie ją buvo sukurstę į kovą. Kas dėl to kaltas? Kalti patys minios švietėjai, kad jie tik sukėlė žmonėse geismą naujo gyvenimo, bet tik materialinės gerovės; jie sukėlė minios energiją, bet atpalaidavo nuo dorovės dėsnių; jie sukėlė pavasario upę vandenis, bet nuėmė krantines; kitus paskandino, patys buvo paskandinti, ir minia bejėgiškai po griaujamojo darbo išsekė. Taigi ir idealistinis ateizmas nėra išganymas. Nėra išganymas nei asmeniniame gyvenime, nei šeimoje, nei luomų bei tautų santykiuose. Ir vienintelė išeitis, į kurią žmogų jis veda — eiti Hartmanno filosofijos keliu — nusižudyti, ieškoti išga-

nymo bent nebūtyje, nirvanoje. Šitokiu būdu Maironis kritikavo ateistinės filosofijos teorijas.

Prieš tas teorijas „be Dievo“ jis pastatė kitos ideologijos žmones — teistinės, krikščioniškosios. Krikščioniškosios ideologijos šviesoje moteris gauna didesnės prasmės — ji savo dvasia papildo vyro dvasią, savimi įkvepia vyrą naujiems darbams; socialiniuose santykiuose krikščioniškoji ideologija įveda ne tarpusavio kovą, bet artimo meilę, solidarumą, krikščionišką tarpusavio pagalbą; net nuskriaustasis, vadovaudamasis krikščioniškuoju atlaidumu ir dovanodamas nusikaltimą, sušvelnins tarpusavio konfliktų pavojų, o savo širdyje jausis patenkintas... Krikščioniškas idealizmas tai tikrasis išganymas žmogui, šeimai, visuomenei, tautai.

Anoji maža Maironio knygelė, kaip matom, yra svarus indėlis suprasti ideologinių konfliktų evoliucijai lietuvių šviesuomenėje. Matom, kad toje evoliucijoje jau apie 1896 metus, religijos atžvilgiu grupės aiškiai susiskirsčiusios. Nors evoliucija eina toliau, akcentuodama ir socialinius elementus, bet religiniai santykiai visuomet bus palydovas — vieniems su religija, kitiems be religijos...

Pasekus ligi religinio išsidiferenciovimo jau išbaigiamas šios temos plotas.

Pabaiga: Antireliginė akcija tautos interesų šviesoje.

Surastasis diferenciovimasis dėl religijos gali būti įvairiai vertinamas. A. Rimka aiškina jį kaip būtiną evoliucijos stadiją. Šviesuomenė negalėjusi tikėti, kaip tiki kaimietis. „Tačiau taip pat sunku norėti, kad tikintis katalikų ar kitos kurios bažnyčios kunigas visai ramiai žiūrėtų, kaip jo globoj esamų žmonių tarpe skleidžiamos mintys ir idėjos, su jo atstovaujamos tikybos mokymu nesuderinamos, o iš to

išeina, kad iš pat pradžios prasidėjusi kunigų akcija prieš pasaulinių inteligentų užimtą ir vedamą poziciją *Auszroje*, *Varpe* ir kt. buvo visai natūrali ir neišvengiama..." (op. cit. 40 p.). Vadinasi, ir tie indiferentai ir kunigai kitaip ir negalėjo padaryti. Jie buvo išaugę savo laikų atmosferoje, kurią sudarė ypačiai mokykla ir apie mokyklą susitelkusi visuomenė, kaip anksčiau buvo mėginta nušviesti. Toje aplinkoje jie buvo susidarę savas ideologijas, su jomis susigyvenę ir jas reiškę. Tik ypatingos asmenybės galėjo daugiau išsivaduoti iš aplinkos poveikių.

Suminėtuose židiniuose lietuvių šviesuomenė kaito ne tik antireliginėje, bet ir demokratinėje atmosferoje. Demokratinė kryptis, besąlyginis pasisukimas į valstiečius, į kaimą, susirūpinimas jais ir jų kultūra buvo naudinga kryptis Lietuvai. Ji derinosi su lietuvių tautos interesais, nes naujoji Lietuva ir tegalėjo būti atremta svarbiausia į valstiečius.

Jau kitas klausimas, ar religinio indiferentizmo ar net ateizmo banga galėjo būti naudinga tautai, ar ji kilo iš lietuviškos dirvos, ar ji derinosi su lietuvių tautos aktualiaisiais siekimais?

Reikia labai suabejoti. Pati liaudis iš esmės buvo religinga. Pastangos ją nureliginti plaukė ne iš jos dvasinių ar socialinių interesų, o tik iš lietuvių šviesuomenės parneštinių iš svetimo krašto teorijų.

Antireliginė akcija ar net ir religinis indiferentizmas vargiai ar derinosi su visos tautos kova dėl kultūros. Jau anksčiau cituotos vieno kito aušrininko, varpininko mintys, kad kova su religija laikyta bent per ankstyva, vadinasi, kraštui nenaudinga. Tik modifikuoja tokią nuomonę ir šių dienų žmogus A. Rimka tvirtindamas, kad lietuvių liaudies atsparumas prieš rusus rėmėsi pirmiausia religija, kad rusų akcija prieš lietuvius pirmiausia norėjo pakirsti ne tautybę, bet religiją... „valdžios akcija buvo nukreipta ne tik prieš

valstiečius ar specialiai ūkininkus ir ne prieš lietuvius, o prieš katalikus“ (pabr. Rimkos, op. cit. 30 p.).

Šitą A. Rimkos teigimą apie rusų intencijas Lietuvoje galėtų dar labiau paremti Vilniaus mokslo globėjo I. Kornilovo nuomonė, slapta rašyta ministerio bičiuliui 1868:

„Kai kas mano, jog latinizmas pavojingas tik dėl to, kad jis yra sujungtas su polonizmu. Jeigu bažnyčiose, rašo toliau Kornilovas, maldos bus skaitomos rusiškai, o ne lenkiškai, tai ir lotinizmas ir polonizmas nebūsią pavojingi. Aš žiūriu kitaip ir manau: kol bažnyčios Lenkijoje ir Vakarų Europoje bus hierarchinė Rymo popiežiaus priklausomybėje, tol Rusija ir jos pravoslavija nesugyvens su lotinizmu, nors ir rusų kalba... Kol vakarų krašte bus katalikybė, ar rusų, ar lenkų, ar kuri kita kalba — vis tiek, tolei čionykščiai katalikai links į Lenkiją, kaip silpniausioji dalis į stipriausiąją, kaip dalis į visumą. Jeigu norite, kad rusų žmonės vakarų gubernijose palinktų į rytus, gaivinkite pravoslaviją, palaikykite jau kilusį šia prasme sąjūdį, bet nesukliudykite jo, įpilietindami, kaip sakant, katalikybę rusų tautos akyse, duodami jai rusų pilietines teises... Lotinizmas vakarų krašte pavojingas ne dėl to, kad šituose kraštuos bažnyčioje lenkų kalba, bet kad jis pavojingas savaime. Lotinizmas yra keliavedys popiežiaus įtakai, o su ja kišimuisi katalikiškų imperatorių, palaikančių popiežiaus valdžią politiniais sumetimais... Mes turime dabar rūpintis visais būdais silpninti katalikybę, paremti mūsų dvasininkus ir versti žmones iš katalikybės į pravoslaviją“ (I. Kornilov, *Russkoje dielo o sievero zapadnom kraju*. S. Petersburg, 1901, 87, 8 p.).

Vadinas, atrodo logiška išvada: kas griovė katalikybę anuo metu, griovė pagrindus, kuriais rėmėsi pati tautybė,

pats lietuvių tautos savarankiškumas. Kas silpnino religijos pagrindus liaudyje, tasai, kad ir nesąmoningai, talkino rusų užmačioms Lietuvoje. Antra, jeigu dalis kunigų žiūrėjo su nepasitikėjimu į atgimstančią lietuvių tautinį susipratimą, tai ne tik dėl to, kad tas atgimimas buvo „litvomanų“ darbas, bet ypačiai dėl to, kad buvo mėginamas šitas patriotinis darbas sujungti su socializmu ar su šiokiomis tokiomis areliginėmis apraiškomis. Šitas į lietuvių įmaišomas religinis indiferentizmas ar „socializmo kvapas“ buvo viena iš priežasčių tos tarpusavio kovos, kuri teko pakelti lietuvių. Maironis turėjo pagrindą savo librete rodyti idealistus ateistus, kurie nuoširdžiai nori visuomenei gerovės skelbdami savo teorijas, tačiau eina tragizmo keliu: juo uoliau ateizmą, religinį indiferentizmą platina, juo labiau artina pačią tautą į katastrofos pavojų.

Tačiau, anot Goethės *Fausto*, ir demonas griaudamas — kuria. Ir antireliginė ar bereliginė akcija Lietuvoje greičiau pažadino religinę reakciją. Iš slypinčio pasyvaus ir naivaus religingumo Lietuvoje bus pereita į aktyvų ir sąmoningą religingumą, kaip anksčiau iš instinktyvaus prisirišimo prie savo krašto, kalbos, papročių išaugo sąmoningas tautinis susipratimas. Ir prasidės tada naujas religinio gyvenimo etapas lietuvių šviesuomenėje — po tautinio atgimimo religinis atgimimas, kurio aiškos užuomazgos, organizacinės pastangos ir išsiplėtimas priklauso jau laikotarpiui po spaudos atgavimo.